

Maya Ivanova
Cyrillo-Methodian Research Centre,
Bulgarian Academy of Sciences
maya.devmo@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9832-1790

Analityczne spojrzenie na niedawną przeszłość

**Евелина Джевиецка. Юбилейно и модерно.
Кирило-Методиевският разказ през социализма
в България (=Кирило-Методиевски студии.
Кн. 29). София: Кирило-Методиевски научен
център–Българска академия на науките, 2020,
232 s. ISSN 0205-2253 ISBN 978-954-9787-42-9**

ABSTRACT: Ivanova Maya, *Analityczne spojrzenie na niedawną przeszłość* (Analytical Look at the Recent Past), "Poznańskie Studia Slawistyczne" 21. Poznań 2021. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 303–312. ISSN 2084-3011.

The subject of the article is the review of the book *Jubilee and modern. The Cyrillo-Methodian narrative during socialism in Bulgaria* by the Polish-Bulgarian scholar Ewelina Drzewiecka (2020). Her monograph is an analysis of the jubilee editions dedicated to the holy brothers Cyril and Methodius and their disciples which were published in socialist Bulgaria. The author's aim is to trace "the Cyrillo-Methodian story" and turn it into a key for understanding the Bulgarian collective memory for the period between 1944 and the 1980s. E. Drzewiecka uses Mary Douglas' theoretical formulations of the history of ideas and the anthropology of institutions as well as Jan and Aleida Assmann's concept of cultural memory.

KEYWORDS: Cyril and Methodius; narrative; Bulgaria; socialism; jubilee; cultural memory; modernity; secularization

Książka Eweliny Drzewieckiej dotyczy ważnego w bułgarskim życiu naukowym i społecznym tematu – „dziedzictwa i tradycji cyrylomethodiejskiej”. Autorka wybrała za cel swoich studiów konkretny okres z niedawnej przeszłości, epokę socjalizmu w Bułgarii, od roku 1944 do końca

lat 80. XX w. Sam wybór okresu kieruje ku nowemu polu badawczemu w cyrylometodiewistyce, która jako taka stawia w centrum swoich zainteresowań osoby i dzieło słowiańskich nauczycieli, świętych Metodego oraz Konstantyna-Cyryla i, a także ich bezpośrednich uczniów. Ewelina Drzewiecka obiektem swego zainteresowania czyni bułgarskie tomy jubileuszowe poświęcone tym postaciom. Podstawowym jej zadaniem jest zdefiniowanie i analiza „cyrylometodejskiego dyskursu”, który wykorzystuje jako klucz do zrozumienia bułgarskiej pamięci zbiorowej w okresie socjalizmu. Cel nie mógł być osiągnięty bez uwzględnienia historycznego stanu badań oraz dawnych materiałów, poczynając od wielkiego korpusu źródeł średniowiecznych i transformacji tradycji w okresie bułgarskiego Odrodzenia Narodowego. Ewelina Drzewiecka bez wątplenia posiada wymagane do wykonania postawionych sobie zadań umiejętności. Udowodniła je już w publikacjach na temat cyrylometodiewistyki czasu Odrodzenia (v. Джевицка, 2017, 177–197; 2018, 77–97; Drzewiecka, 2018, 94–103 i in.). Nową monografią badaczka w planie chronologicznym robi krok do przodu. W planie metodologicznym pracuje przede wszystkim jako kulturolog, wykorzystując specyficzne dla tej dziedziny instrumentarium. Na początku swej książki wyjaśnia: „Traktując tomy jubileuszowe jako teksty kultury, powstałe w określonym kontekście kulturowym i związane z określoną kulturową wiedzą, stosuję w badaniach podejście kulturologiczne, literaturoznawcze i historyczne. Szersze ramy analiz podsuwają podejście hermeneutyczne, w duchu Pola Ricoeur’a” (s. 17).

Książka Eweliny Drzewieckiej *Юбилейно и модерно. Кирило-Методиевският разказ през социализма в България* (Jubileusze i nowoczesność. Dyskurs cyrylometodejski w okresie socjalizmu w Bułgarii) składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, materiału ilustracyjnego, spisu treści i streszczenia w języku angielskim. Każda z wymienionych części ma własny wewnętrzny sens, a wszystkie razem są organicznie ze sobą powiązane.

Wstęp (s. 11–21) w pełni realizuje swoje funkcje. Autorka stawia w nim tezy badawcze, zamykając je w określonych granicach czasowych; wskazuje przyjęte założenia metodologiczne i podbudowę teoretyczną. Już tutaj widać, że konieczne było przebadanie kilku różnorodnych płaszczyzn, aby wyodrębnić podstawę prowadzonych analiz. Badaczka przede wszystkim właściwie określa swoje źródła – tomy jubileuszowe

poświęcone Cyrylowi i Metodemu, wraz z którymi bierze pod uwagę inne książki powstałe z jubileuszowych cyrylometodejskich okazji (antologie, almanachy, wydawnictwa popularno-naukowe, publicystykę, beletrystykę). Na drugim miejscu omawia politykę partyjną socjalistycznej Bułgarii, a szczególnie stosunek władz do kultury w ciągu kilku dziesięcioleci – lata 50.–80. XX w. W tym kontekście rzuca światło na ogólniejsze tendencje polityczno-kulturowe, wspólne całemu socjalistycznemu obozowi, przynajmniej do połowy lat 50. (dyrektywy płynące ze Związku Radzieckiego w 1946 r.; układ 9 partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie we wrześniu 1947 r.). Zauważyć należy dobrą znajomość bułgarskiego stanu badań na interesujący autorkę temat po 1989 r. aż do współczesności (analizy polityczno-socjologiczne, przeglądy: historyczne, etnologiczne, kulturoznawcze, opracowania literackie i z zakresu historii sztuki). We wstępie Drzewiecka również precyzyjnie wprowadza część aparatu pojęciowego, z którego później korzysta w analizach (np. współczesne czasy/moderna, socjalizm/socjalistyczny i/albo komunizm/komunistyczny, miejsca pamięci, świadomość zbiorowa/zbiorowa pamięć, wielki dyskurs narodowy, rola intelektualnych elit).

W pierwszym rozdziale *Култура на юбилея: Културният фронт – Културната памет – Юбилейните издания* (Kultura jubileuszu: Front kulturowy – kulturowa pamięć – jubileuszowe wydania, s. 23–43) Ewelina Drzewiecka dzieli bułgarską rzeczywistość kulturową i ideologiczną (z naciskiem na ideologiczną) badanej epoki, posługując się periodyzacją bułgarskiego kulturologa Iwajły Znepolskiego, który, według jej słów, dokonuje „roboczego podziału”, obejmującego pięć okresów: 9 września 1944–1947 („retoryka narodowej demokracji”); 1948–1956 (klasyczny stalinizm); 1956–1968 (destalinizacja); 1969–1985 (konsensus „realnego socjalizmu”); 1985–1989 (kryzys) (Знеполски, 2008, 34–39). Szukając kluczowych punktów oparcia, badaczka przyjmuje metaforę „frontu kulturowego” za najbardziej adekwatną i śledzi transformacje, jakie zachodziły na tej płaszczyźnie – w różnych dziesięcioleciach, jej zdaniem, akcenty rozkładały się inaczej.

Drzewiecka precyzyjnie analizuje także przemiany struktur kulturowych (państwowych struktur administracyjnych), które bezpośrednio odpowiadały za sytuację ideologiczną podczas obchodów uroczystości jubileuszowych; robi to zwięźle, lecz dostatecznie jasno. Następnie

przechodzi do podrozdziału *Культурната памет* (Pamięć kulturowa), ponieważ, jak sądzi, „koncepcja pamięci kulturowej oferuje inne spojrzenie [na problem]” – na to, co zdarzyło się w okresie socjalizmu (s. 35). Dalej opracowuje problem *Юбилейните издания* (jubileuszowych publikacji), wyjaśnia związek między jubileuszem i jubileuszową publikacją. Krótko omawia swoje rozumienie tego pojęcia (s. 40). Wyjaśnia, że jubileuszowe publikacje nie są tożsame z rocznicowymi tomami zbiorowymi, ale także z różnorodnymi genologicznie utworami, pisanymi z okazji konkretnych obchodów. Zarówno jednak wstęp, jak i pozostałe części książki (rozdziały: II, III i IV) jednoznacznie dowodzą, że badaczkę interesują głównie jubileuszowe tomy zbiorowe. Dobrze wiadomo, że z zasady tego rodzaju publikacje mogą być poświęcone wydarzeniu historycznemu, historycznym postaciom albo konkretnemu uczoneму, jednak zawsze mają one bardziej informacyjny niż czysto naukowy charakter. Artykuły w zbiorach tego typu podporządkowane są odmiennej stylistyce, wyróżniają się podniosłym tonem, a najważniejszy jest ich bezpośredni związek z oficjalnym jubileuszowym statusem.

Jednocześnie jubileuszowe tomy zbiorowe mogą być rozpatrywane jako nośniki pamięci kulturowej. Jak już wspomniałam, właśnie tak traktuje je Drzewiecka. Tytuły opracowywanych przez nią tomów znajdują się w bibliografii (v. *Literatura*, s. 192–231), część z nich często jest przywoływana w tekście głównym rozdziałów. Wydaje mi się wszakże, że przydatny byłby w monografii odrębny rejestr zbiorów wybranych przez autorkę do analizy. Ich nagłówki cechuje wyraźna typizacja, ale pewne elementy tytułów sporo mogą powiedzieć o interesującej badaczkę epoce (cf. *Константин-Кирил Философ*, 1969; 1971; 1981, 1983; *Свети Кирил Константин Философ*, 1971; *Делото на Константин-Кирил Философ*, 1972). Weźmy za przykład imiona twórcy alfabetu starobułgarskiego – od średniowiecza do dzisiaj był on nazywany w odmienny sposób: Konstantyn Filozof, Konstantyn-Cyryl Filozof, św. Cyryl, św. Cyryl Słowianobułgarski, pierwszy słowiański nauczyciel, wielki sołunianin¹. Temat jest wdzięcznym polem do badań z uwagi na okolicz-

¹ W związku z ostatnim określeniem zaznaczyć trzeba, że jest ono bardziej stabilne, kiedy odnosi się do obu świętych – Konstantyna-Cyryla Filozofa i Metodego – jako Braci Sołuńskich, akcentując miejsce ich urodzenia – Sołuń (Saloniki).

ności ideologiczne, ale w swojej pracy Drzewiecka nie podejmuje tego problemu.

Figurę Konstantyna-Cyryła Filozofa Drzewiecka przedstawia w drugim rozdziale pt. *Просветителят* (Oświeciciel, s. 45–103), dokonując przy tym re- i dekonstrukcji wizerunku świętego. Widać tu porównawczy portret Konstantyna-Cyryła z epoki bułgarskiego Odrodzenia, okresu poodrodzeniowego, a także lat międzywojennych, do 1944 r. Autorka wskazuje, jakie elementy w różnych latach socjalizmu wykorzystywano do budowania wobrażenia o postaci Konstantyna, a co było odrzucane, jak przebiegała transformacja (a często też falsyfikacja) obrazu, które jego składowe stawiano w centrum. To tylko część pytań, na które odpowiedzi udziela badaczka. W rezultacie dochodzi do wniosku, że „[m]imo zmieniających się warunków historycznych i politycznych jądro oraz funkcja bułgarskiego „wielkiego dyskursu” cyrylometodejskiego pozostają niezmiennie” (s. 54). A postać Oświeciciela, Konstantyna-Cyryła, nie może być rozpatrywana w izolacji od wielu innych zagadnień: pochodzenia etnicznego Świętych Braci; roku pojawienia się słowiańskiego piśmiennictwa; pierwszeństwa jednego z dwóch systemów graficznych (głagolicy czy cyrylicy); języka oryginału *Obszernego żywota św. Konstantyna-Cyryla* itd.

Poza obszarem zainteresowania autorki pozostaje ważny problem starobułgarskiej literatury jako akademickiej dyscypliny naukowej. Słusznie zauważa, że literatura ta „funkcjonuje w kontekście narodowym i społecznym” (s. 49), co ją pozbawia istotnego religijno-chrześcijańskiego charakteru (s. 50). Prezentuje polemikę między bułgarskimi uczonymi w tej sferze, ale umyka jej fakt, że takie podejście pozwoliło na zachowanie autonomii tej literatury, a liczne kompromisy badaczy dały jakkolwiek szansę zajmowania się tą dziedziną wiedzy. Dlatego, bez popadania w niepotrzebną idealizację, uważam, że koniecznie należy pamiętać o roli części uczonych – intelektualnej bułgarskiej elity – którzy byli w stanie w okresie socjalizmu podjąć wysiłek zmagania z językiem swojej epoki. Nienapisana historia naszej humanistyki w tamtym czasie pokazuje, że niejednokrotnie jakiś naukowy temat ocalał dzięki wyjątkowym zdolnościom niektórych uczonych do „ubrania” go w odpowiedni „strój”, tzn. odpowiedniego nazwania go. Niekiedy podejmowano nawet dyskusyjne tematy zastępcze, zajmujące umysły w długich, męczących debatach, ale zwykle gdzieś na

boku, w tle jubileuszowego patetycznego zgielku, uwalniano przestrzeń dla czystej nauki. Na temat tych zewnętrznych procesów i wewnętrznych transformacji zaczęli ostatnio mówić bułgarscy mediewiści o randze profesorów Klimentyny Iwanowej (Иванова, Данова, 2021, 352–376) czy Coczo Bojadżiewa (Стаматов, 2020). W zadziwiająco jednakowym tonie uczeni wspominają zdolności niektórych swoich mistrzów do znajdowania korytarzy, po których mogła chodzić naukowa prawda, bardzo często jednak jej ceną był parawan społecznie atrakcyjnych tematów. Niezależnie od siebie, oboje traktują wprowadzanie „niewygodnych” zagadnień, idei i autorów w zgodnym z oficjalną linią ideologiczną oświeceniu jako inteligentny mechanizm wykorzystywany przez ludzi myślących, lojalnych wobec władzy, z których część zajmowała kierownicze stanowiska na swoich odcinkach. Coczo Bojadżiew nazywa to „sztuką balansowania na samym skraju tego, co dozwolone”. Wprawdzie profesor Grażyna Szwat-Gyłybowa zasadnie stwierdza w dyskusji o książce Eweliny Drzewieckiej, że nie jest to opracowanie poświęcone bułgarskiej nauce, to jednak kieruje myśli czytelnika także w tę stronę.

W następnych dwóch rozdziałach: trzecim *Изпълнителят* (Wykonawca, s. 105–131) i czwartym *Наследниците* (Kontynuatorzy, s. 133–174) Ewelina Drzewiecka bazuje na hipotezie, że problematyka dotycząca Konstantyna-Cyryla Filozofa (autorka prezentuje ją na s. 45), obejmuje również postać i dzieło Metodego (Wykonawca) oraz dzieło ich uczniów (Kontynuatorzy). Wpisywanie Metodego w paradygmat wykonawcy nie jest pomysłem nowym. O ile wiemy, istnieje on od czasu powstania obszernego żywota Metodego. Trzeba tu dodać jeszcze pewne funkcjonalne (tak je nazwę) wyjaśnienie. Sama data obchodów pamięci św. Metodego, 6 kwietnia, w jakiś sposób skrywa jego istnienie, gdyż niemal zawsze wypada w świątecznym cyklu kalendarza, kiedy uwaga chrześcijan skupiona jest na innych kwestiach. Do pewnego stopnia tym tłumaczy się również małą liczbę kopii *Obszernego żywota św. Metodego*. Porównanie z liczniejszymi kopiami *Obszernego żywota św. Konstantyna-Cyryla* mówi samo za siebie. Chociaż problem ten pozostaje na marginesie współczesnych studiów kulturologicznych, uważam, że nie może być pomijany. Włączenie do kalendarza liturgicznego wspólnej daty pamięci Braci (11 maja) bazuje właśnie na idei, aby obaj święci byli czczeni jednakowo. Stąd też zachowuje się o niej nieprzerwaną pa-

mięć, która wpisana została również w narodową „społeczną” pamięć Bułgarów².

Problem środków językowych i retoryki ideologicznej słusznie poruszany jest we wszystkich częściach monografii. Ewelina Drzewiecka wybiera do analizy najbardziej reprezentatywne fragmenty czytanych a następnie publikowanych w tomach zbiorowych referatów. Najczęściej pochodzą one ze wstępnych lub zamykających teksty części – tych, których stopień ideologicznego wysycenia jest najwyższy. W mojej ocenie urywki te powinny być zakwalifikowane jako ideologiczna retoryka, nie jako rzeczywisty dyskurs cyrylometodejski.

Za ideologizacją języka kroczy idealizacja obrazu. Ten problem wszakże nie przyciąga uwagi badaczki bezpośrednio, prezentuje go ona jakby mimochodem, poprzez dobór materiału ilustracyjnego zamieszczonego w książce (s. 181–191). Wynika z niego, iż okresy, które autorka omawia, mogą być rozgraniczane nie tylko za pomocą socjalistycznego języka, lecz również socjalistycznej wizualizacji świętych Cyryla i Metodego.

W Zakończeniu (*Заклучение*, s. 175–178) Ewelina Drzewiecka zestawia wyniki swoich analiz. Podsumowuje badane problemy: powtarzalność utrwalonego w świadomości zbiorowej dyskursu cyrylometodejskiego; przyczyny jego transformacji w latach 50.–80. XX w., efekty tych przemian, znaczenie „bułgarskiego aspektu dyskursu”, a także relacje między jego elementem „świeckim” i „religijnym”. Synchronizując całą tę problematykę, badaczka dochodzi do wniosku, że „[d]yskurs cyrylometodejski odzwierciedla historiozoficzne, kulturologiczne i terminologiczne problemy współczesności” (s. 179).

Książka Eweliny Drzewieckiej *Юбилейно и модерно. Кирило-Методиевският разказ през социализма в България* napisana została wspólnym językiem bułgarskim i adresowana jest do bułgarskiego

²Najwcześniejszą datą łączoną z kultem Nauczycieli Słowian jest 25 sierpnia, zapisany w ich żywocie krótkim. Stosunkowo późno, w XVII w., pojawia się druga wspólna data – 11 maja. Czas jej określenia nie jest dostatecznie jasny. Wiadomo, że w październiku 1849 r. podczas święcenia bułgarskiej cerkwi w Carogrodzie ustalono wspólnym dniem pamięci Cyryla i Metodego właśnie 11 maja. W 1916 r. po zastąpieniu w Bułgarii kalendarza juliańskiego gregoriańskim (kiedy dodano 13 dni) 11 maja wypadło 24 dnia tego miesiąca. Tak pojawiła się trzecia data – 11 maja pozostał dniem kultu cyrylometodejskiego, 24 maja związane z kultem świeckim Cyryla i Metodego.

odbiorcy. Nie może nie robić wrażenia umiejętność autorki precyzyjnego operowania aparatem pojęciowym, a musiała dostosować do potrzeb badań terminologię więcej niż dwóch języków – oprócz bułgarskiego i polskiego także pojęcia z opracowań zachodnioeuropejskich, które przywoływała w swym dziele. Z tą trudnością Drzewiecka poradziła sobie w najlepszy z możliwych sposobów. Przypuszczam, że zauważy to i doceni każdy, kto sięgnie po monografię polsko-bułgarskiej badaczki.

Nie wszystkie swoje przemyślenia na temat ocenianej książki mogłam zawrzeć w tej krótkiej prezentacji, uważam je za problemy do dalszego namysłu i późniejszych rozważań w ramach dialogu międzykulturowego.

Tłumaczenie Marzanna Kuczyńska

Literatura

- Drzewiecka, E. (2018). *Oświecenie–Bulgaria. Religia–Bulgaria. Racjonalizm–Bulgaria*. W: *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach, XVIII–XXI wiek*, t. 1: *Oświecenie, religia, racjonalizm*. Red. G. Szwat-Gylybowa, wsp. red. D. Gil, L. Miodyński. Warszawa: SOW. <http://ispan.waw.pl:8080/ireteslaw/handle/20.500.12528/588>.
- Джевицка, Е. (2017). *Фигурата на св. Климент Охридски в българската и в македонската книжнина от епохата на Възраждането*. „Български език и литература” 59, 2, s. 177–197.
- Джевицка, Е. (2018). „Славянското просвещение” или за функционирането на Кирило-Методиевата традиция в модерната българска култура. „Poznańskie Studia Slawistyczne” 15, s. 77–97. <https://doi.org/10.14746/pss.2018.15.5>.
- Знеполски, И. (2008). *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*. София: Сиела, s. 34–39.
- Иванова, М., Данова, Ц. (2021). *Разговор с проф. Климентина Иванова*. W: *Кирило-Методиевски четения 2020*. Юбилеен сборник по случай 40-годишнината на Катедрата по кирилometодиевистика във Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски” и в чест на 80-годишнината на проф. д-р Климентина Иванова. Red. Д. Атанасова, А. Димитрова, М. Димитрова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.
- Константин-Кирил Философ* (1969). Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. Red. Б. Ангелов, Д. Ангелов, П. Динеков, К. Куев, К. Мирчев. София: Издателство на Българската академия на науките.

- Константин-Кирил Философ* (1971). Доклади от симпозиума, посветен на 1100-год. от смъртта му. Ред. Б. Ангелов, Д. Ангелов, Е. Георгиев, П. Динеков, К. Кувев, К. Мирчев. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Свети Кирил Константин Философ* (1971). Юбилеен сборник от материали за църковното честване на 1100-годишнината от блажената му кончина. Ред. Ив. Панчовски, В. Велянов. София: Синодално издателство.
- Делото на Константин-Кирил Философ* (1972). Година на световна прослава 1969. Сборник. Ред. Д. Ангелов, А. Василиев, Ем. Георгиев, П. Динеков, Ив. Дуйчев. София: Наука и изкуство.
- Константин-Кирил Философ* (1981). Материали от научните конференции по случай 1150-годишнината от рождението му – Велико Търново, 10–11.XI.1977 г., и Рим, 12–13.XII.1977. Ред. Ем. Георгиев, Г. Данчев, Г. Димов, С. Грачоти, Д. Мирчева. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Константин-Кирил Философ. Български и славянски първоучител* (1983). Сборник статии. Ред. П. Динеков, Б. Ангелов. София: Наука и изкуство.
- Стаматов, А. (2020). *Отгласи. Разговори с Цочо Бояджиев*. София: Communitas Fondation.
- [Dževiecka, E. (2017). *Figurata na sv. Kliment Ohridski v bālgarskata i v makedonskata knižnina ot epohata na Vāzraždāneto*. „Bālgarski ezik i literatura” 59, 2, s. 177–197.
- Dževiecka, E. (2018). „*Slavānskoto prosvēšenie*” ili za funkcioniraneto na Kirilo-Metodievata tradiciā v modernata bālgarska kultura. „Poznańskie Studia Slawistyczne” 15, s. 77–97. <https://doi.org/10.14746/pss.2018.15.5>.
- Znepolski, I. (2008). *Bālgarskiāt komunizām. Sociokulturni čerti i vlastova traektoriā*. Sofiā: Ciela, 34–39.
- Ivanova, M., Danova, C. (2021). *Razgovor s prof. Klimentina Ivanova*. W: *Kirilo-Metodievski četaniā 2020*. Ūbileen sbornik po slučaj 40-godišnina na Katedrata po kirilometodievistika vāv Fakulteta po slavānski filologii na SU „Sv. Kliment Ohridski” i v čest na 80-godišnina na prof. d-r Klimentina Ivanova. Red. D. Atanasova, A. Dimitrova, M. Dimitrova. Sofiā: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”.
- Konstantin-Kiril Filosof* (1969). Ūbileen sbornik po slučaj 1100-godišnina ot smārtta mu. Red. B. Angelov, D. Angelov, P. Dinekov, K. Kuev, K. Mirčev. Sofiā: Izdatelstvo na Bālgarskata akademiā na naukite.
- Konstantin-Kiril Filosof* (1971). Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-god. Ot smārtta mu. Red. B. Angelov, D. Angelov, E. Georgiev, P. Dinekov, K. Kuev, K. Mirčev. Sofiā: Izdatelstvo na Bālgarskata akademiā na naukite.
- Sveti Kiril Konstantin Filosof* (1971). Ūbileen sbornik ot materiali za cārkovnoto čestvane na 1100-godišnina ot blaženata mu končina. Red. I. Pančovski, V. Velānov. Sofiā: Sinodalno izdatelstvo.
- Deloto na Konstantin-Kiril Filosof. Godina na svetovna proslava 1969* (1972). Sbornik. Red. D. Angelov, A. Vasiliev, E. Georgiev, P. Dinekov, I. Dujčev. Sofiā: Nauka i izkustvo.

- Konstantin-Kiril Filosof* (1981). Materiali ot naučnite konferencii po slučaj 1150-godišninata ot roždenieto mu – Veliko Tărnovo, 10–11.XI.1977 g., i Rim, 12–13.XII.1977. Red. E. Georgiev, G. Dančev, G. Dimov, G. Gračoti, D. Mirčeva. Sofiâ: Izdatelstvo na Bălgarskata akademiâ na naukite.
- Konstantin-Kiril Filosof. Bălgarski i slavânski pŕvouvčitel* (1983). Sbornik statii. Red. P. Dinekov, B. Angelov. Sofiâ: Nauka i izkustvo.
- Stamatov, A. (2020). *Otglasii. Razgovori s Cočo Boâdžiev*. Sofiâ: Communitas Foundation].